

Verdier i kulturlandskapet

*Tidlig
gjengroingsfase.
Etnestølen,
Øystre Slidre,
Oppland.
©Anders Bryn,
NIJOS*

Det norske kulturlandskapet er i rask endring. Årlig legges ned over 3000 bruk. Dette har store konsekvenser for verdiene i kulturlandskapet. Skal kulturlandskapets verdier debatteres, må det tenkes helhetlig.

Kulturlandskapet er møtepunktet mellom natur og kultur, og rommer derfor tverrfaglige verdier. Kulturlandskapet er en direkte konsekvens av jordbruket, vår historie, lokale tradisjoner og mye annet.

Forståelsen av kulturlandskap henger sammen med den enkeltes ståsted. Derfor vil landskapsforståelsen være fundamentalt ulik hos økonomen, bonden, juristen, biologen, turistverten, forvalteren, filologen og arkeologen. Skal en komme fram til en felles forståelse og en god debatt om verdier i kulturlandskapet, er det viktig å bygge opp kunnskap om ulike interessegruppers forståelse av disse.

Verdien i kulturlandskapet avhenger av den nærhet og det forhold man har til det. Med økende grad av urbanisering øker avstanden og det forholdet "folk flest" har til kulturlandskapet. De verdier samfunnet til enhver tid forstår og setter pris på, vil det også være vilje til å opprettholde. Denne forståelsen er ikke statisk, men skapes i samfunnet gjennom ulike typer påvirkning. Derfor trengs det kunnskap om og formidling av verdiene i kulturlandskapet.

Kulturlandskapet er langt mer enn fysiske elementer. Entreprenører kan holde selve landskapet i hevd gjennom skjøtsel, men da vil landskapets sosiale og kulturelle innhold forsvinne. For å ta vare på kulturlandskapets lokale tradisjoner, dialekter, skjøtselsmetoder, stedsnavn, matkultur og mye annet, trengs det kort og godt mennesker.

Fellesgoder

Langt fra alle verdier kan tallfestes i kroner og øre. Kulturlandskapet er et godt eksempel på et allment tilgjengelig fellesgode som ikke forbrukes ved våre besøk. I dagens markedstilpassede samfunn kan ikke norske bønder konkurrere på pris med f. eks. Tyskland med sine tradisjonelle volumprodukter som korn, ost, melk og kjøtt. Dette har først og fremst med naturgrunnlaget å gjøre, ikke bøndenes udugelighet.

*Tap av noen verdier er ganske synlige. Seter i
Øystre Slidre, Oppland.
© Anders Bryn, NIJOS.*

Vi kan derimot konkurrere på merverdien av vår produksjonsmåte i form av ulike fellesgoder: flott kultur- og turistlandskap, kvalitets- og miljøprodukter, biologisk mangfold, spredt bosetning, matvaresikkerhet, lokal identitet, ivaretagelse av kultur, tradisjon og kunnskap, dyrevelferd og mye annet. Det er på slike verdirelaterte områder den varierte norske landbruksproduksjonen har sitt klare potensial og forsprang. Derfor bør slike verdier trekkes fram sterkere og langt mer systematisk.

Artsrik beitevoll med rødsveve. Rødsveve står på DNS rødliste og er trua av gjengroing. Seter på Sjusjøen, Hedmark. ©Anders Bryn, NIJOS

Økonomiske verdier

Husdyras beiting er viktig for mange sjeldne arter i Norge. Kasjmirgeit på Golsfjellet, Buskerud. ©Anders Bryn, NIJOS

Kulturlandskapet har vært og bør alltid være et produksjonslandskap. De økonomiske verdiene i kulturlandskapet er intuitive. Gjennom det areal og de ressurser den enkelte bonde har tilgjengelig, produseres ulike private goder som kjøtt, melk, ost, grønnsaker og annet. Produksjonen gir foruten fellesgoder som verdifull kultur og natur, økonomiske ringvirkninger til resten av samfunnet.

Hoteller og fjellstuer, aktivitetsselskap, bygdemuseer, leirskoler og andre lever i stor grad av et kulturlandskap vedlikeholdt av bønder. Gjennom sin tilgjengelighet kan imidlertid kulturlandskapet nyttes også av svært mange andre samfunnsgrupper. I dag betales kulturlandskapet som fellesgode i stor grad av fellesskapet gjennom statlige overføringer. I en stadig mer globalisert verden blir lokalt og regionalt særpreg stadig viktigere. Globaliseringa visker ut økonomiske, sosiale og kulturelle forskjeller. I den prosessen søker mange stabilitet, identitet, særpreg, spesialprodukter og utvikling tufta på lokale tradisjoner og ressursmuligheter. Der vi har satset alle kort på standardprodukter og "bulk", har f. eks. italienerne satset mye også på lokale og regionale nisjeprodukter.

I en slik produksjon opprettholdes fellesgoder som kultur- og naturverdier i større grad, samtidig som den økonomiske avkastningen styrkes. Først de to-tre siste åra har tilsvarende utvikling fått en viss betydning i Norge.

Naturverdier

Naturen i Norge er av de mest varierte i hele Europa. Menneskelig ressursutnyttning som ulike typer slått, husdyrbeiting, steinrydding, tømmerhogst, samling av husdyrfôr og mye annet, har gitt opphav til viktige biotoper i kulturlandskapet. Gode eksempler er åkerholmer, kantsoner, utmarksbeiter, gårdsdammer, slåtteenger, beiteskoger, hagemark, steinrøyser, tuntrær m.m. Over hele landet har det utviklet seg et vell av regionale utforminger av disse biotopene, som vi ofte kaller kulturmarkstyper.

Kulturmarkstypene er en like viktig del av det biologiske mangfoldet som artsantallet. Det skyldes at arter krever levesteder. Det har liten hensikt å definere over 850 arter som trua av gjengroing og driftsendringer, uten også å relatere artene til deres leveområder - i dette tilfelle kulturmarkstypene. Av artene på dagens offisielle rødliste er like under 30 prosent trua av hovedsakelig gjengroing og driftsendringer i kulturlandskapet.

Den viktigste enkeltfaktoren for skjøtsel av biologisk mangfold i kulturlandskapet i dag, er uten tvil ekstensivt husdyrbeite. Sau, storfe, geit og hest på ekstensivt drevet innmark eller fritt sluppet i utmark, skjøtter svært mange lokaliteter med trua arter.

Flotte kulturlandskap er et viktig fellesgode. Styva almelund fra Hjartdal i Telemark. ©Anders Bryn, NIJOS

Kulturverdier

En svært stor andel av vår kulturhistorie er knyttet til nettopp det yrket de fleste nordmenn hadde: landbruksnæringer. Dette ser en tydelig i den senere tids kulturminneregistreringer, som også omfatter hverdagens kulturminner, f. eks rydningsrøyser, utløer, steingjerder, kølgrøper, fiske- og fangstanlegg, tjæremiler og steinklopper.

Lite av dette finnes i Riksantikvarens kulturminnebase foreløpig. Uten en oversikt over alle typer fysiske spor etter menneskenes virke, blir det vanskelig å verdisettes landskapets innhold. Selv med en slik oversikt, vil en stor del av kulturhistorien være knyttet til landskapet gjennom muntlig tradisjon som eventyr, sagn, overtro, matkultur, folkemusikk, språk, stedsnavn og lignende. Lokal variasjon av fysisk og ikke-fysisk kulturhistorie manifestert i landskapsrommet gjør ulike regioner og lokalmiljøer unike.

Estetiske verdier

Hvilket landskap hver enkelt av oss finner vakkert, varierer. Undersøkelser gjennomført av landskapsarkitekter tyder på at variasjon i landskapet verdsettes høyt. Varierte kulturlandskap verdsettes i særlig høy grad. Det er vanskelig og neppe nødvendig å måle dette i kroner og øre. Kåringen i National Geographic av kulturlandskapet på Vestlandet som et av de 10 beste turistmål i verden, sier sitt om estetikkens betydning for økonomiske muligheter.

Symbol- og identitetsverdier

Mange kulturlandskap har høy symbol- og identitetsverdi, som f. eks. Eidsvoldsbygningen, Dale-Gudbrands gård på Hundtorp, Tingvollen på Frosta, Fallossteinen på Dønna, middelalderborgen på Steinvikholmen, Borgund stavkirke, helleristingene på Hamarøy og Raknehaugen i Ullensaker. Det er vel liten tvil om landbrukets betydning for disse og andre viktige kulturhistoriske steder. Tingvollen på Frosta ville miste sin symbol- og identitetsverdi dersom kulturlandskapet rundt grodde igjen, og neppe blitt spesielt attraktiv for besøkende om den lå i et tett granskogsfelt.

Kulturlandskapet strekker seg langt inn fjellet. Spekedalen, Hedmark. ©Anders Bryn, NIJOS

Kunnskapsverdier

Kunnskap om kulturlandskapet er i stor grad lokalt forankret, gjennom den kunnskapsbase som overføres muntlig fra generasjon til generasjon. Denne kunnskapen har imidlertid interesse langt utover det lokale. Læresteder fra universitetsnivå til barnehager bruker og trenger et levende kulturlandskap i sin opplæring. Rask samfunnsutvikling og negativ befolkningsutvikling i utkantstrøk gjør at mange av kunnskapsverdiene i ferd med å gå tapt.

En kan godt dra fram flere sider som øker verdienes variasjon og dybde. Et par eksempler vil være spredt bosetning, som er en forutsetning for et tilgjengelig land (mat, post, vei, landskap osv.), god ressursutnyttelse, helsemessige fordeler, matvaresikkerhet, konfliktsikkerhet, samt langsiktig og variert kultur (dialekter, kunnskap, tradisjoner osv.). Inkluderer vi slike fellesgoder, øker selvsagt verdien av kulturlandskapet.

Gjennomsnittsbruk

Alle bønder produserer fellesgoder, f. eks gjennom matproduksjon, ved kunnskapsformidling, eller ved å holde landskapet åpent. Noen grupper innen landbruksfamilien skiller seg likevel ut som produsenter av mange fellesgoder. Dette vil være små til gjennomsnitts store bruk, bønder med ekstensiv drift, livsstilsbønder eller andre.

Svært store naturhistoriske verdier skjønnes av denne gruppen bønder gjennom blant annet ekstensiv og tradisjonell bruk. Dagens nedgang i antall bruk utgjør derfor en spesielt stor trussel mot fellesgodene.

Husdyras beiting er viktig for mange sjeldne arter i Norge. Vega, Nordland. ©Anders Bryn, NIJOS

Miljøintegritet

Hvis landbruket velger å satser på markedsføring av fellesgoder som miljøvennlig produksjon, høyt biologisk mangfold, ivaretagelse av landskap og kultur, dyrevelferd og annet, må det også produsere nettopp dette. Dette vil kreve en landbrukspolitikk som ivaretar kulturlandskapets verdier over hele landet, samt en tilpasning hos en del brukere som ikke er bevisst dette ansvaret. Dagens landbruksstøtte er dessverre i hovedsak innrettet mot økende grad av standardisering, og forfall av nettopp et helhetlig og variert kulturlandskap.

Det vil neppe være ønskelig at alle bønder kun produserer sine egne lokalt foredlede, merkebeskytta nisjeprodukter eller driver gårdsturisme. For å sikre samfunnet matvaresikkerhet, billig mat, effektiv arealutnyttelse m.m. bør produksjon av standardprodukter foregå parallelt. Begge produksjonsmåter og mål er viktige, og begge er fullt gjennomførbare samtidig. Det finnes virkemidler og politikk til begge retninger. Omfanget av virkemidler er imidlertid meget skeivt fordelt i favør av standardprodukter.

Gårdsdriften må styrkes

Nedlegginga av gårdsbruk må stoppes før forfallet av verdier er gått for langt. Et helhetlig kulturlandskap kan ikke ivaretas uten bønder. Grunnlaget for gårdsdrift må styrkes om helheten av verdier skal overleve i fremtiden. Dersom verdiene skal ivaretas i et forsvarlig omfang, trengs også en grunnleggende omlegging av støtteordninger fra fokus på produksjon av private goder til fokus på produksjon av fellesgoder. Vår felles jobb framover blir å gjøre folk oppmerksomme på verdiene i kulturlandskapet, samt bevisste på resultatene av deres daglige valg.

Det mange oppfatter som skog vil andre oppfatte som kulturlandskap. Neverflekking i Ballangen, Nordland. ©Anders Bryn, NIJOS